

Сніщенко Р.Г.,

к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і фінансів,

Кременчуцький національний університет імені М. Остроградського

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ Й ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Анотація. У статті аргументовано необхідність теоретичних досліджень у галузі фінансового аналізу й оцінки фінансової безпеки вітчизняних домогосподарств. Сформульовано основні недоліки наявних методик аналізу й оцінки стану фінансової безпеки домогосподарств. Визначено основні складники механізму аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств.

Ключові слова: безпека фінансова, методологія, аналіз, оцінка, механізм, учасник фінансового ринку.

Постановка проблеми. Домогосподарства є активними і важливими учасниками фінансового ринку. Ознакою справжнього успіху всіх економічних і політичних реформ є відчутні позитивні зміни на рівні окремого громадянина, на рівні окремого домогосподарства. Найкращим показником розвитку економіки будь-якої держави є ситуація, коли забезпечено високу якість життя населення і створено умови для реалізації його духовного й інтелектуального потенціалу, забезпечені відповідні мотиваційні механізми. Ст. 13 Конституції України гарантує соціальну спрямованість економіки. Основою формування такої економіки є сектор домогосподарств, який виступає активним учасником фінансового ринку. Забезпечення фінансової безпеки домогосподарств є одним із пріоритетних напрямів державної політики у соціальній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення фінансової безпеки домогосподарств достатньо широко висвітлена в науковій економічній літературі. Серед досліджень із даної тематики можна виділити роботи українських учених О. Барановського, М. Ермошенко, Г. Пастернака-Таранушенка, Л. Гурьянкової, О. Шевцової, В. Корнівської та ін. Проте, незважаючи на достатньо великий фундамент знань, що зачіпають різні рівні ієрархії і функціональні сфери управління фінансовою безпекою держави, не існує чіткої методології та стратегії управління фінансовою безпекою домогосподарств, залишаються недостатньо дослідженими ризики їх нестабільності і вплив фінансів домогосподарств на загальну кон'юнктуру фінансового ринку України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній практиці питанням фінансів домогосподарств приділяється достатньо уваги. Проте більшість науковців розглядає домогосподарство як економічну одиницю, що складається з однієї або кількох осіб, постачає економіку ресурсами і використовує отримані кошти для задоволення матеріальних та інших потреб [1; 2; 5]. Тобто під час розгляду домогосподарства як учасника фінансового ринку увага приділяється переважно накопичувальній і відтворювальній функціям. Фінансова безпека як співставна категорія розглянута лише у загальному вигляді, без уточнень і конкретизації. З огляду на це, проблематика методології аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств є актуальною.

Мета статті полягає у визначенні методологічних проблем та особливостей аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення фінансової безпеки учасників фінансового ринку під час їх функціонування в умовах впливу дестабілізуючих факторів.

Предметом дослідження виступає методологічний апарат фінансової безпеки учасників фінансового ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність теоретичних досліджень у галузі фінансового аналізу й оцінки діяльності вітчизняних домогосподарств, у тому числі аналізу й оцінки їх фінансової безпеки для забезпечення ефективного функціонування і розвитку, визначається декількома обставинами:

– по-перше, трансформаційною кризою, в умовах якої існують домогосподарства. Її ознаки добре відомі та мають відношення не тільки до суто економічних відносин (інфляція, скорочення заощаджень, викривлення співвідношень цін, низька дохідність та купівельна спроможність тощо). Суттєвий вплив мають й інституційні аспекти економіки: соціальна та правова захищеність, самостійність тощо;

– по-друге, недостатністю необхідної вітчизняної бази знань та практичного досвіду аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств. Результатом цього є часом невдале і не результативне використання положень і методик зарубіжної фінансової науки;

– по-третє, фінансові показники інших учасників фінансового ринку (підприємств, держави, органів самоврядування, саморегульованих організацій) не співпадають і не можуть бути використані під час проведення аналізу й оцінки фінансового стану і фінансової безпеки домогосподарств;

– по-четверте, на відміну від інших учасників фінансового ринку домогосподарства не мають і не можуть мати у своєму складі системи фінансової безпеки. У цьому сенсі мова може йти лише про впровадження *політики фінансової безпеки* суб'єктами домогосподарства, тобто про виконання певних заходів із забезпечення сталої життєдіяльності;

– по п'яте, максимізація прибутку для домогосподарств на відміну від інших учасників фінансового ринку не є основною метою господарювання. Специфічні, властиві тільки цьому сектору впливи (соціальні, демографічні, політичні, культурно-історичні та ін.) можуть визивати активне перегруповання (рух) коштів домогосподарств на фінансовому ринку. Водночас активність інших учасників може бути низькою.

Зважаючи на вищезазначене, можна сформулювати основні недоліки наявних методик аналізу й оцінки стану фінансової безпеки домогосподарств:

– вони є досить громіздкими і важко виконуваними, що ускладнює проведення цілісного аналізу й отримання однозначного судження про фінансову безпеку домогосподарства;

- не просліджується чіткий зв'язок між фінансовим станом домогосподарства і його фінансовою безпекою;
- розглядають лише окремі аспекти фінансової безпеки, котрі не об'єднують загальною концепцією;
- дають суперечливі результати внаслідок розбіжностей у методиках розрахунків окремих показників або недостатньо деталізованих методичних рекомендацій щодо їх проведення;
- члени домогосподарств іноді навіть не здогадуються про наявність таких методик.

Отже, на нашу думку, головним завданням аналізу фінансової безпеки домогосподарств є побудова розумного послідовного набору даних та вибір тих показників, які можна було б ефективно використовувати у відповідних підходах та методах аналізу.

У результаті опрацювання наукових робіт визначено основні складники механізму аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств.

1. Визначення мети й основних завдань аналізу фінансової безпеки домогосподарства. Для формування методологічної основи дефініція аналізу має особливе значення. Це пояснюється тим, що всі інші питання методології мають ґрунтуватися саме на чіткому уявленні про фінансово-економічну сутність аналізу. У результаті опрацювання [3; 4; 14 та ін.] можна визначити аналіз фінансової безпеки домогосподарств як метод оцінювання і прогнозування їх фінансового стану. Він слугує основою обґрунтування управлінських рішень із регуляторного впливу на фінансові ресурси сектору домогосподарств на фінансовому ринку. Мета аналізу фінансової безпеки домогосподарств – інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень, на який істотно впливають фактичні або прогнозні дані щодо фінансового стану сектору в цілому й опосередковані щодо окремого домогосподарства. При цьому отримують певну кількість ключових, найінформативніших показників, що об'єктивно, всебічно характеризують стан фінансової безпеки домогосподарств. Потреба в аналізі фінансової безпеки сектору домогосподарств виникає у доволі широкого кола зацікавлених сторін – від членів домогосподарства до сторонніх підприємств та організацій, таких як фінансово-кредитні установи, державні органи та ін. Завдання, що постають у кожному випадку, суттєво різняться. Можна припустити, що зміст поставлених в аналізі завдань суттєво впливає на особливості трактування поняття фінансової безпеки домогосподарства.

Важливим завданням аналізу фінансової безпеки є вивчення усіх репрезентативних боків діяльності домогосподарства, по-перше, за допомогою спеціальних методів і прийомів, по-друге, головним чином, в аспекті фінансових відносин для отримання невеликої кількості ключових параметрів, що

дають об'єктивну і точну характеристику фінансового стану домогосподарства, його доходів та витрат, змін у структурі активів тощо.

За умов суперечливості інтересів необхідно знайти такий варіант стану справ (розвитку подій), який влаштував би всі сторони. Зважаючи на це, можна стверджувати, що існує такий стан фінансів домогосподарства, який задовольняє фінансові інтереси всіх зацікавлених сторін, передусім його членів. У цьому разі досягається фінансова безпека домогосподарства.

2. Формування концептуальної моделі фінансової безпеки. Така модель має якісний характер, є до певної міри абстрагованою і визначає найбільш суттєві зв'язки між основними фінансово-економічними аспектами діяльності домогосподарства на фінансовому ринку. Її зміст визначається уявленням про фінансову безпеку та завданнями аналізу. На думку автора, для обґрунтування складу моделі і визначення типу зв'язку між її елементами доцільно скористатися інфологічним методичним підходом на основі семантичної мережі з використанням ER-діаграм. У результаті аналізу наукових джерел [1–6 та ін.], з урахуванням методик, описаних В.С. Пономаренком [6] та І.Є. Семенчу [7], та попереднього досвіду в моделюванні процесу забезпечення фінансової безпеки [8] автором розроблено загальну концептуальну модель фінансової безпеки домогосподарства (рис. 1).

Після уточнення специфічних особливостей для більш повної деталізації завдання аналізу й оцінки загальну модель може бути декомпоновано на кінцеву множину локальних моделей.

3. Формалізований опис моделі через фінансові коефіцієнти. Він повинен мати методологічно виважену систему показників, що враховують особливості вітчизняної практики забезпечення фінансової безпеки.

Як зазначено у [3], принципово опис моделі зустрічається з трьома основними проблемами, які потребують вирішення. Перша з них стосується побудови наукової ієрархії показників. Друга належить до конструювання форми моделі, третя пов'язана з конструкцією власне фінансових показників.

Система показників фінансової безпеки має являти собою конструкцію, що ґрунтується на наукових принципах класифікації. Подібний підхід дасть змогу внести системність у розуміння як власне аналізу фінансової безпеки, так і проводити досконалу інтерпретацію його результатів [3].

Основа фінансової безпеки домогосподарств становить оптимальний баланс між їхніми доходами і витратами, тому під час визначення показників безпеки скористаємося Методичними вказівками щодо розрахунку доходів та витрат населення України, затвердженими Наказом Держкомстату від 07.03.2002 № 113 зі змінами від 01.03.2006 № 62 [10].

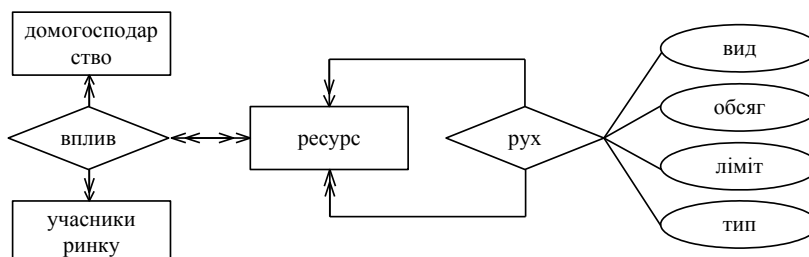

Рис. 1. ER-діаграма концептуальної моделі фінансової безпеки домогосподарства

Джерело: власна розробка

Згідно з Методикою [10], домашні господарства становлять інституційний сектор економіки, який розподіляється на підсектори відповідно до характеру основного джерела доходу. У зв'язку із цим розрізняють такі види доходів: оплата праці найманих працівників; змішаний дохід (прибуток) роботодавців, які є власниками некорпоративних підприємств домашніх господарств та використовують працю найманих працівників; змішаний дохід (прибуток) самостійно зайнятих працівників, які є власниками некорпоративних підприємств домашніх господарств та не використовують працю найманих працівників; доходи від власності та трансферти (рис. 2).

З рис. 2 можна побачити, що обсяги доходів за цей період постійно збільшувалися та їх збільшення відбувалося достатньо рівномірно. Загальний дохід населення України збільшився з 1 457 864 млн. грн. у 2012 р. до 2 002 383 млн. грн. у 2016 р., тобто на 37,4%. Зрозуміло, що значний вплив на постійне підвищення обсягів доходів населення має інфляція (99,8% у 2012 р. і 112,4% у 2016 р. [11]). У структурі доходів найбільше значення має заробітна плата – 41,8% у середньому, що є достатньо типовим, оскільки більша частина населення України є найманими працівниками.

Значну частину займають соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 35,9% у середньому, хоча їхній обсяг зріс із 542 781 млн. грн. у 2012 р. до 719 167 млн. грн. у 2016 р., проте їх питома вага знизилася у 2016 р. на 1,3% порівняно з 2012 р., коли на них припадало 37,2%. Ці зміни можна пояснити зміною соціальної політики уряду за останні роки. Зменшення питомої ваги соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів проводиться для скорочення витратків бюджету.

Частина населення займається підприємницькою діяльністю, що знайшло своє відображення і в структурі доходів, 18,1% яких отримано саме за рахунок цього виду активності, хоча в 2012 р. питома вага прибутку та змішаного доходу була меншою – 15,4%, що свідчить про збільшення населенням України підприємницької активності.

Доходи від власності поки що не відіграють суттєвої ролі – лише 4,8% у середньому за період. При цьому ці доходи за аналізований період зменшуються: від 5,54% у 2012 р. до 4,1% у 2016 р. Це пов'язано з нерозвиненістю фондового ринку як основного можливого джерела подібних доходів. Низька дохідність акцій вітчизняних підприємств зумовлена не тільки застарілою матеріальною базою і низькою конкурентоздатністю

більшості української продукції, а й нестабільністю правового поля, частими революціями, які роблять український фондовий ринок непривабливим для іноземних гравців. Окрім того, офіційна статистика не може оперувати «неофіційними» доходами громадян, які формуються за рахунок оренди житла, виконання робіт, надання послуг. Тож доцільно проаналізувати динаміку наявного доходу населення, щоб визначитися, скільки домогосподарств можуть реально витрачати та заощаджувати за винятком усіх відрахувань.

Наявний дохід населення України в 2012–2016 рр. у розрахунку на одну особу представлено на рис. 3.

Із графіка видно, що обсяг наявного доходу населення України на одну особу в національній валюті невинно збільшується протягом аналізованого періоду. Проте це справляє оманливе враження збільшення фінансової спроможності і тим самим посилення фінансової безпеки домогосподарств.

Після 2014 р. курс національної грошової одиниці знизився більше ніж утричі. Замість зміцнення фінансових позицій домогосподарств прослідковується стійка тенденція до зниження наявних доходів населення у перерахунку на іноземну валюту (USD). Таким чином, рівень фінансової безпеки домогосподарств насправді знижується.

Витрати домашніх господарств включають кінцеві споживчі витрати на придбання товарів та оплату послуг, поточні податки на доходи та майно, інші поточні та капітальні трансферти, сплачені населенням, фінансові вкладення тощо (рис. 4).

Зазначені види доходів та витрат домашніх господарств відображають результати їх участі в процесі економічного відтворення [10].

Розроблення показників доходів та витрат населення здійснюється згідно з принципом «нарахувань» за даними статистичної та фінансової звітності підприємств, фінансових установ, бюджетних та громадських організацій, адміністративних органів, вибіркової статистичних обстежень, а за відсутності офіційної інформації – з використанням експертних оцінок [10].

Заощадження населення є одним із джерел інвестицій у національну економіку. Розподіл витрат та заощаджень населення представлений на рис. 4. Витрати домогосподарств на придбання товарів і послуг за аналізований період у середньому становили 87% (82% у 2012 р. і 91% у 2016 р.). Витрати домогосподарств у розвинутих закордонних країнах, як правило, не перевищують 25–30% [3; 13 та ін.]. Як можна побачити з

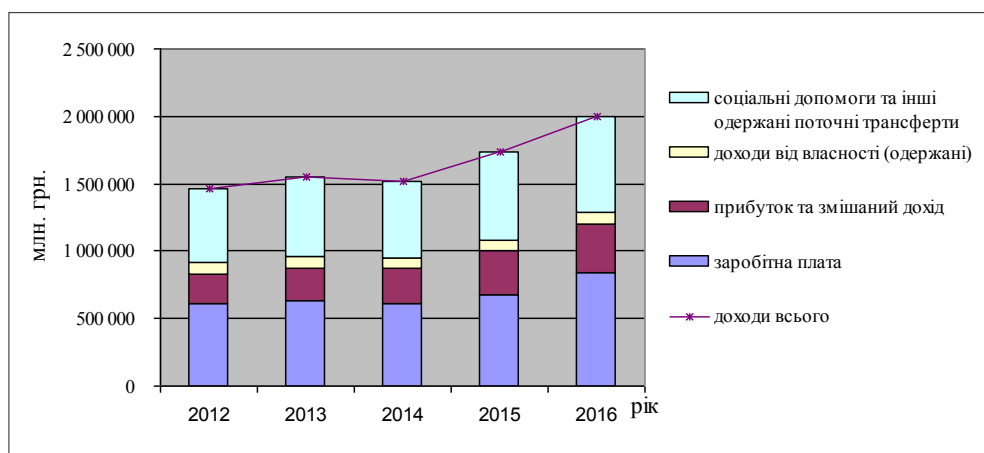

Рис. 2 Структура доходів населення України, 2012–2016 рр.

Джерело: складено за даними [11]

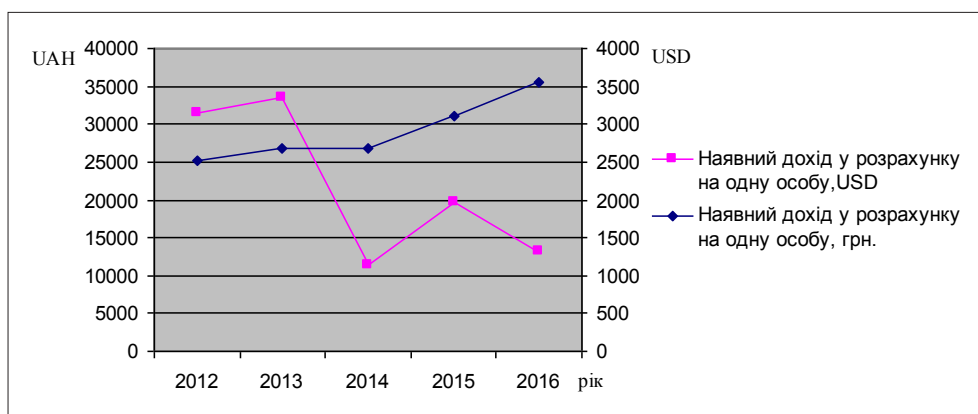

Рис. 3. Обсяг наявного доходу населення України (на одну особу) у 2012–2016 рр.

Джерело: складено за даними [11]

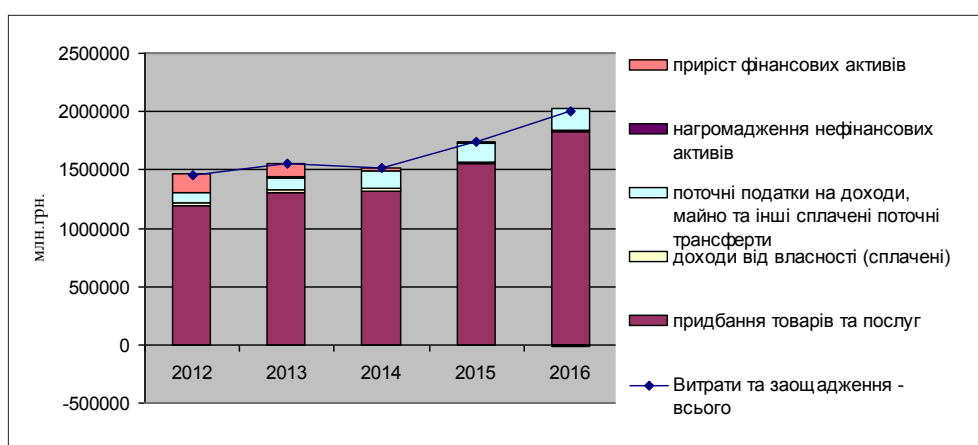

Рис. 4. Витрати та заощадження населення України в 2012–2016 рр.

Джерело: складено за даними [11]

рисунку, приріст фінансових активів протягом 2012–2016 рр. неспинно зменшувався, а в 2016 р. досяг від’ємного значення, що спричинено кризовими явищами в економіці, скрутним становищем банківської системи та загальною недовірою населення на цих підставах до фінансових інститутів і органів державної влади.

Аналогічна ситуація склалася і з нефінансовими активами. Їхній обсяг зменшився з 2012 р. по 2016 р. на 6 561 млн. грн. Динаміка заощаджень, як і динаміка доходів домогосподарств, дає підстави для більш детального аналізу фінансового стану сектору домогосподарств за аналізований період для визначення рівня його фінансової безпеки і прийняття управлінських рішень із приводу перегрупування ресурсів на фінансовому ринку з боку держави як макрорегулятора. Вищезазначене свідчить, що для оцінки реального стану фінансової безпеки домогосподарств недостатньо показників, визначених у [10]. Множина показників повинна бути доповнена з урахуванням завдання аналізу.

4. Вибір методу та проведення аналізу стану фінансової безпеки. Під час проведення аналізу стану фінансової безпеки вибір методу аналізу дуже актуальний. Серед інструментальних характеристик, які формують певний рівень функціональності методик, вченими [3; 13 та ін.] називаються можливості здійснення горизонтального і вертикального аналізу, а також

можливості аналізу трендів, можливості порівняння значень фінансових показників із нормативами та з показниками офіційної бухгалтерської звітності, можливості прогнозування значень показників; можливості ранжування та ін.

5. Інтерпретація результатів аналізу. У науковій літературі вже достатньо повно описаний сам процес інтерпретації результатів [1–4; 6–8; 14], його алгоритм має являти собою послідовне коло етапів, виконання яких дає змогу аналітику декомпонувати результати аналізу до рівня взаємопов’язаних оцінок значимих сторін фінансової безпеки.

Висновки. Аналіз фінансової безпеки в силу того, що предмет аналізу – фінансові відносини – охоплює усі сторони та види ділової активності домогосподарств, посідає важливе місце в забезпеченні їх ефективної діяльності. Головним завданням аналізу фінансової безпеки домогосподарств є побудова розумного послідовного набору даних та вибір тих показників, які можна було б ефективно використовувати у відповідних підходах та методах аналізу. Фінансові аспекти діяльності домогосподарств на фінансовому ринку є досить складними для розуміння без спеціальної фахової підготовки. Практично всі методи аналізу фінансового стану учасників фінансового ринку не пристосовані для аналізу їх фінансової безпеки і можуть використовуватися тільки в комплексі, гармонійно доповнюючи одна одну.

Забезпечення нормального стану фінансової безпеки домогосподарств має велике значення для розвитку економіки країни у цілому, тому подальші наукові дослідження повинні деталізувати методологію аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств до рівня, що за будь-яких обставин дасть змогу прийняти оптимальне управлінське рішення.

Література:

1. Крупка М.І. Основи економічної теорії : [підручник] / М.І. Крупка, П.І. Островерх, С.К. Реверчук. – К. : Атіка, – 2001. – 344 с.
2. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія / В.Д. Базилевич. – Київ : Знання-прес, 2003. – 560 с.
3. Верланов О.Ю. Методологічні проблеми оцінки фінансового стану підприємств / О.Ю. Верланов // Наукові праці. – Т. 38. – Вип. 25. Економічні науки. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили. – 2005. – С. 108–113.
4. Литвин Б.М. Фінансовий аналіз : [навч. посіб.] / Б.М. Литвин, М.В. Стельмах. – К. : Хай-Тек Прес, 2008. – 336 с.
5. Класифікація інституційних секторів економіки України, затверджена Наказом Державної служби статистики України № 378 від 03.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/metod_polog/menu/01_nr.htm.
6. Інформаційні системи і технології в економіці : [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / За ред. В.С. Пономаренка. – К. : Академія, 2002. – 544 с.
7. Семенча І.Е. База знань основних соціально-економічних і общенаукових термінів в помощь руководителю: терминологический словарь-справочник / И.Е. Семенча – Дн-ск: Маковецкий, 2010. – 88 с.
8. Сніщенко Р.Г. Аспекти методології моделювання системи фінансової безпеки банку / Р.Г. Сніщенко // Економіка і регіон. – 2007. – № 1(12). – С. 118–123.
9. Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року, затверджені Наказом Держстату від 17.12.2013 № 398 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/metod_polog/menu.
10. Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України, затверджені Наказом Держкомстату від 07.03.2002 № 113, зі змінами від 01.03.2006 № 62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/metod_polog/menu.
11. Доходи та витрати населення / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Значення курсу USD НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/chart/>.
13. Шуремов Е. Інструменти фінансового аналізу – критерії вибору / Е. Шуремов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aup.ru/articles/finance/7.htm.
14. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.

Сніщенко Р.Г. Методологические проблемы и особенности анализа и оценки финансовой безопасности домохозяйств

Аннотация. В статье аргументирована необходимость теоретических исследований в отрасли финансового анализа и оценки финансовой безопасности отечественных домохозяйств. Сформулированы основные недостатки существующих методик анализа и оценки состояния финансовой безопасности домохозяйств. Определены основные составляющие механизма анализа и оценки финансовой безопасности домохозяйств.

Ключевые слова: безопасность финансовая, методология, анализ, оценка, механизм, участник финансового рынка.

Snishchenko R.G. Methodological problems and features of analysis and assessment of household financial security

Summary. The purpose of the article is to define methodological problems and features of analysis and assessment of household financial security. The object of the study is the process of ensuring the financial security of participants in the financial market when they function under the influence of destabilizing factors. The subject of the study is the methodological apparatus of financial security of participants in the financial market. The study concluded that the analysis of financial security covers all aspects and types of business activity of households, it is important to ensure their effective operations. The main task of analyzing the financial security of households is to build an intelligent consistent data set and to select those indicators that can be effectively used in appropriate approaches and methods of analysis. It is concluded that the financial aspects of household activities in the financial market are quite difficult to understand without special training. Practically all methods of analyzing the financial condition of participants in the financial market are not adapted to analyze their financial security and can only be used in a complex, harmoniously complementing each other. The need for theoretical research in the field of financial analysis and evaluation of financial security of domestic households is argued. The main shortcomings of the existing methods for analyzing and assessing the financial security of households have been formulated. The main components of the mechanism for analyzing and assessing the financial security of households are identified.

Keywords: financial safety, methodology, analysis, evaluation, mechanism, participant in the financial market.